

देउडा: सुदूरपश्चिम नेपालको मौलिक सांस्कृतिक सम्पदा

दमन बहादुर सिंह

सहायक प्राध्यापक

सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस

singhdaman4380@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9133-6158>

Article History: Received: 20 July 2025, Accepted: 2 December 2025, Published: 14 December 2025
DOI: <https://doi.org/10.3126/srj.v3i1.93314>

लेखसार

सुदूरपश्चिम नेपालको मौलिक सांस्कृतिक सम्पदा देउडा गीत र नृत्यले सामाजिक, सांस्कृतिक, र नैतिक आयामहरूलाई समेट्दै सामूहिक पहिचान र एकताको प्रतीकका रूपमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यो अनुसन्धानले देउडाको ऐतिहासिक उत्पत्ति, सामाजिक प्रभाव, सांस्कृतिक सन्देश, संरक्षणका चुनौतीहरू, र भावी पुस्तामा स्थानान्तरणका सम्भावनाहरूलाई गुणात्मक अनुसन्धान पद्धतिमार्फत विश्लेषण गरेको छ । अन्तर्वार्ता, प्रत्यक्ष अवलोकन, र कागजात विश्लेषणबाट सङ्कलित तथ्याङ्कले देउडालाई धार्मिक अनुष्ठान, मेला, र किंवदन्तीहरूसँग जोडिएको "पूर्वजहरूको सङ्गीत" को रूपमा स्थापित गरेको छ । देउडा गीतहरूले सामाजिक सम्बन्धलाई मजबुत बनाउन, लैङ्गिक समावेशीकरणलाई प्रोत्साहन गर्न, र पारिवारिक सम्मान, धार्मिक आस्था, तथा वातावरणीय चेतनालाई व्यक्त गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । यद्यपि, आधुनिक सङ्गीतको प्रभाव, युवा पुस्ताको घट्दो चासो, र संस्थागत समर्थनको अभावले देउडा संस्कृतिको संरक्षणमा चुनौतीहरू खडा गरेका छन् । विद्यालय पाठ्यक्रममा समावेश, डिजिटल अभिलेखीकरण, र सामुदायिक महोत्सवहरू जस्ता उपायहरूले देउडाको निरन्तरता सुनिश्चित गर्न सक्ने सम्भावना देखिएको छ ।

शब्दकुन्जी: देउडा संस्कृति, सुदूरपश्चिम, मेलापात, पर्व, संरक्षण

तिषयपरिचय

नेपाल विभिन्न जातजाति, भाषा, संस्कृति र धार्मिक विश्वासले भरिपूर्ण बहुसांस्कृतिक देश हो । यसका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूले आफ्नै मौलिक संस्कृति र परम्परालाई अंगालेका छन् । तीमध्ये सुदूरपश्चिम नेपालको देउडा लोकसङ्गीत र नृत्य परम्परा एक विशेष सांस्कृतिक सम्पदा हो, जसले यस क्षेत्रका जनताको जीवन, सामाजिक संरचना र सांस्कृतिक चेतनालाई स्पष्ट रूपमा अभिव्यक्त

गर्दछ (विष्ट, २००८) । देउडा एक लोक विधा हो जुन परम्परागत रूपमा गाउँहरूमा चाडपर्व, मेला र विवाह जस्ता सामाजिक समारोहहरूमा सामूहिक रूपमा गाइन्छ र नाचिन्छ । यसमा सहभागीहरूले गोलो घेरा बनाएर हात समातेर प्रश्नउत्तर शैलीमा पालैपालो गीत गाउँछन् । यस शैलीले सामाजिक संवाद, हास्य, प्रेमकथा, लोककथा, रीतिरिवाज, राजनीति र व्यवहारलाई प्रभावशाली ढङ्गले प्रस्तुत गर्दछ (कार्की र अधिकारी, २०१५) । देउडामा प्रयोग हुने भाषा सरल र जनमुखी भएकाले सबै उमेर र वर्गका मानिसहरू सजिलै सहभागी हुन सक्छन् । सुदूरपश्चिमका जिल्ला बैतडी, डडेल्धुरा, डोटी, अछाम, बझाङ, बाजुरा, कैलाली र कञ्चनपुरमा देउडाको प्रचलन बढी छ । यो सांस्कृतिक पहिचानको माध्यम मात्र होइन, सामाजिक एकता, सन्देश आदानप्रदान र सामूहिक चेतनाको सशक्त साधन पनि हो । देउडा परम्परालाई सामाजिक अन्याय र भेदभाव विरुद्ध जनचेतना अभिव्यक्त गर्न पनि प्रयोग गरिएको छ (शर्मा, २०१७) । तर पछिल्लो समय विश्वव्यापीकरण, आधुनिक सञ्चार प्रविधिको प्रभाव, सहरीकरण र युवा पुस्ताको परम्परागत संस्कृतिप्रतिको चासोको कमीका कारण देउडाजस्ता मौलिक परम्परा संकटमा परेका छन् । युवाहरू पश्चिमी र आधुनिक सांगीतिक प्रचलनतर्फ आकर्षित भएका कारण मौलिक सांस्कृतिक विधाहरू लोप हुँदै गएका छन् (थापा, २०२०) । देउडाको दस्तावेजको अभाव, शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश र स्थानीय तहमा संरक्षण पहलका कारण यसको निरन्तरतामा चुनौती छ । यस अध्ययनले देउडाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सांस्कृतिक महत्त्व, सामाजिक गतिविधिमा यसको प्रयोग, वर्तमान समस्या र चुनौतीलाई समेटेको छ । साथै, यसले यस संस्कृतिको संरक्षणका लागि आवश्यक रणनीतिहरू र भावी पुस्ताहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्न उपायहरूमा ध्यान केन्द्रित गरेको छ । त्यसैले 'देउडा : सुदूरपश्चिम नेपालको मौलिक सांस्कृतिक सम्पदा' शीर्षकमा भएको यो अनुसन्धान नेपाली समाजको मौलिक पहिचान जोगाउन उपयोगी साबित हुनसक्छ । यसले राष्ट्रिय एकता र सांस्कृतिक विविधताको सम्मानलाई प्रवर्द्धन गर्दै स्वदेशी संस्कृतिमा रूचि बढाउन मद्दत गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

समस्याकथन

१. देउडा लोकसंस्कृतिको ऐतिहासिक उत्पत्ति र विकास कसरी भएको हो ?
२. सुदूरपश्चिम नेपालको सामाजिक जीवनमा देउडा परम्पराले कस्तो प्रभाव पारिरहेको छ ?
३. देउडा गीत र नृत्यमा अभिव्यक्त हुने प्रमुख सामाजिक, सांस्कृतिक र नैतिक सन्देशहरू के-के हुन् ?
४. देउडा परम्पराको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा हाल देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू के छन् ?
५. देउडा संस्कृति भावी पुस्तामा कसरी स्थानान्तरण गर्न सकिन्छ र यसको लागि कस्ता उपायहरू उपयुक्त हुन सक्छन् ?

उद्देश्यहरू

१. सुदूरपश्चिम नेपालमा प्रचलित देउडा लोकसंस्कृतिको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, संरचना र सामाजिक-सांस्कृतिक महत्त्वको अध्ययन गर्नु ।
२. देउडा संस्कृतिको संरक्षणमा देखिएका चुनौतीहरू र भावी पुस्तामा यसको निरन्तरता सुनिश्चित गर्न सकिने सम्भावित उपायहरूको पहिचान गर्नु ।

साहित्यको पुनरावलोकन

देउडा नेपालको सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा विकसित मौलिक लोकसंस्कृति हो । यस लोकगीत र नृत्य परम्पराको उत्पत्ति सामाजिक र धार्मिक चाडपर्वसँग गाँसिएको देखिन्छ (बिष्ट, सन् २००८) । स्थानीय जनजाति र जातीय समूहहरूले यसलाई मौखिक परम्परा र सामाजिक समारोहहरू मार्फत संरक्षित गर्दै आएका छन् ।

"नेपालमा राष्ट्रवादको आवाज परिवर्तन: देउडा गीतहरू र सुदूरपश्चिम क्षेत्र" शीर्षकको अध्ययनले देउडा गीतहरू र नेपालमा राष्ट्रवादको रूपान्तरणकारी अवधारणाबीचको सम्बन्धलाई विश्लेषण गरेको छ (स्टिरर, सन् २०१२) । गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति अन्तर्गत देउडा गीतले राष्ट्रिय पहिचान निर्माणमा खेलेको भूमिका र सांस्कृतिक प्रतिनिधित्वको समीक्षा गरिएको छ । देउडा गीतले पश्चिम नेपालका स्थानीय समुदायको सांस्कृतिक पहिचान बोकेर राष्ट्रिय रंगमञ्चमा स्थान बनाउन खोजेको अध्ययनले देखाएको छ । कलाकारहरूले आफ्नो क्षेत्रीय सांगीतिक रूपहरूलाई राष्ट्रिय चेतनासँग जोड्ने प्रयास गरिरहेका छन्, जसले राष्ट्रवादका अनेकौँ परिप्रेक्ष्यहरूलाई उजागर गर्दछ ।

देउडा साङ्गीतिक विधा मात्र होइन, सामाजिक ऐक्यबद्धता, सहभागिता र समुदायबिचको भावनात्मक अभिव्यक्तिको शक्तिशाली माध्यम हो । यसले सामूहिकता, परम्परा र सामाजिक संरचनाको प्रतिनिधित्व गर्दछ (कार्की र अधिकारी, २०१५) ।

विशेष गरी चाडपर्व, विवाह, मेला आदिमा प्रयोग हुने देउडा गीतले समाजमा प्रेम, व्यंग्य, विरोध र सामाजिक चेतनाको सन्देश फैलाउँछ (शर्मा, सन् २०१७) ।

देउडाले अहिले विभिन्न चुनौतीको सामना गरिरहेको छ । युवा पुस्तामा परम्परागत लोक संस्कृतिप्रतिको चासोको कमी, प्रविधिको प्रभाव, सहरीकरण र सांस्कृतिक संरक्षणमा सरकार र शैक्षिक संस्थाको कमजोर ध्यान प्रमुख चुनौतीहरू हुन् (श्रेष्ठ र सिंह, सन् २०१९) । यिनै कारणले देउडा लोक संस्कृति लोप हुने खतरा बढेको छ ।

देउडामा प्रयोग हुने भाषा सरल, स्थानीय र जनतामाझ लोकप्रिय छ । यसको गीतकारिता र संवादात्मक शैली (प्रश्न-उत्तर विधि) ले दर्शक र सहभागीहरूलाई सजिलै आकर्षित गर्छ (थापा,

सन् २०२०) । देउडामा लय, पद, प्रतीक र मिथकको संयोजन छ, जसले यसलाई मौलिक लोक कविताको रूपमा स्थापित गरेको छ ।

देउडाको दिगो संरक्षणका लागि शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश, स्थानीय सरकारको बजेट तथा नीति निर्माण, युवा पुस्तालाई आकर्षित गर्ने कार्यक्रमहरू, डिजिटल अभिलेखीकरण, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय चाडपर्वहरूमा सहभागिता जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ (पौडेल, २०२१) । समुदाय स्तरमा यसलाई पुनर्जीवित गर्ने प्रयास आवश्यक छ ।

देउडामा रसः पश्चिमी नेपालका मानिसहरूको भावनात्मक अभिव्यक्तिपश्चिमी नेपालमा प्रचलित देउडा गीतमा व्यक्त भावात्मक अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न भारतीय सौन्दर्यशास्त्रको रस सिद्धान्त (एयर, सन् २०२२) शीर्षकको यो अध्ययनले गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति अन्तर्गत देउडा गीतको शाब्दिक विश्लेषणले शृंगार (प्रेम), हास्य, करुण, रौद्र (आतंकवाद), विचित्रता (आक्रोश), रासको रसलाई उजागर गरेको छ । (घृणा), अद्भुत (आश्चर्य), र शान्त (शान्ति) ले जीवनका विविध पक्ष र गहिरो भावनात्मक अनुभवहरू प्रतिबिम्बित गर्दछ । यद्यपि, अध्ययनमा प्रयोग गरिएका गीतहरूको संख्या समग्र रूपमा देउडा परम्परालाई प्रतिनिधित्व गर्न अपूर्ण हुन सक्छ ।

हवाई (सन् २०२३) द्वारा गरियो । "देउडा: सबल्टर्नको मौखिक कला" यस अध्ययनले सुदूरपश्चिम नेपालमा लोकप्रिय देउडा गीतहरूलाई किसान, गरिब, महिला र तल्लो जातका समूहहरू लगायत सामाजिक रूपमा सीमान्तकृत समूहहरूको आवाजको रूपमा विश्लेषण गरेको छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य देउडा गीतमा उनीहरूको भावनात्मक अभिव्यक्ति र सामाजिक यथार्थलाई कसरी भल्कन्छ भन्ने पत्ता लगाउनु हो ।

"देउडा गीतको रूपान्तरण: लोक संस्कृतिबाट लोकप्रिय" यस शीर्षकको अध्ययनले देउडा गीतको ग्रामीण लोक संस्कृतिबाट शहरी लोक संस्कृतिमा रूपान्तरणको प्रक्रिया र यसको प्रभावको विश्लेषण गरेको छ (शाह, सन् २०२३) । देउडा गीतको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सञ्चारमाध्यममा यसको उपस्थिति र सहरीकरणसँगको अन्तरसम्बन्धलाई गुणात्मक अनुसन्धान पद्धतिअन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ । देउडा गीत अहिले ग्रामीण समुदायमा मात्र सीमित नभई सहरी बस्ती र प्रवासी नेपालीमा पनि लोकप्रिय भएको अनुसन्धानले देखाएको छ । यसले सांस्कृतिक मात्रै नभई आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक रूपमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेरहेको छ । यद्यपि, यो अध्ययन मुख्यतया माध्यमिक स्रोतहरूमा आधारित भएकोले, प्रत्यक्ष फिल्ड डाटाको अभाव छ ।

"नेचरको नोट्स: नेपालको देउडा गीतहरूमा वातावरणीय वकालतको विश्लेषण" शीर्षकको यो अध्ययनले देउडा गीतहरूमा व्यक्त गरिएको वातावरणीय चेतना र प्रकृतिप्रति भक्तिलाई विश्लेषण गरेको छ (जि. सी. र जोशी, २०२४) । सांस्कृतिक पारिस्थितिकी र पारिस्थितिक दृष्टिकोण प्रयोग

गरी गुणात्मक अनुसन्धानले देउडा गीतमा मानव समाज र प्रकृतिबीचको अन्तरनिर्भर सम्बन्ध, प्रकृतिप्रतिको सम्मान र वातावरणीय दायित्वलाई उजागर गरेको छ । स्थानीय तहमा वातावरणीय चेतना फैलाउन यी गीतहरूले सकारात्मक योगदान पुऱ्याएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यद्यपि, विश्लेषण गरिएका गीतहरूको सीमित सत्त्याका कारण यसले सम्पूर्ण देउडा परम्पराको पारिस्थितिक पक्षहरूलाई पूर्ण रूपमा समेट्न सकेको छैन ।

अनुसन्धानमा गुणात्मक पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ जसमा अन्तर्वार्ता, फोकस समूह छलफल र प्रत्यक्ष अवलोकन विधिहरू मार्फत तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । देउडा गीत मनोरञ्जनको माध्यम मात्र नभएर पीडा, संघर्ष, मौन विरोध, विद्रोह र सामाजिक चेतनाको माध्यम पनि हो । यी गीतहरू शक्तिशाली सांस्कृतिक अभिव्यक्ति हुन् जसले सीमान्तकृत समुदायहरूको वास्तविक जीवनका अनुभवहरूलाई हाइलाइट गर्दछ । यद्यपि, अध्ययनका पनि सीमितताहरू छन् – अनुसन्धान केही क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित भएकाले यसको निष्कर्षलाई सम्पूर्ण नेपालमा लागू गर्न चुनौतीपूर्ण हुन सक्छ ।

अनुसन्धान पद्धति

यस अध्ययनमा देउडा संस्कृतिको ऐतिहासिक, सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षको गहिरो विश्लेषण गर्न मद्दत गर्ने गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति अपनाएको छ । अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य देउडा परम्पराको विकास, यसको वर्तमान अवस्थाको मूल्याङ्कन र यसको संरक्षण र निरन्तरताका लागि सम्भावित उपायहरू पहिचान गर्नु हो ।

सामग्रीसङ्कलन विधिहरू

अन्तर्वार्ता

सुदूरपश्चिमका लोक कलाकार, ज्येष्ठ नागरिक, सांस्कृतिक कार्यकर्ता, शिक्षक र साङ्गीतिक समूहसँग अर्धसंरचित अन्तर्वार्ता लिइएको छ । अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट देउडाको ऐतिहासिक विकास, सामाजिक प्रभाव, संरक्षणका चुनौतिहरू र अर्को पुस्तालाई हस्तान्तरणका उपायहरूबारे जानकारी सङ्कलन गरिएको छ ।

प्रत्यक्ष अवलोकन

देउडाका विभिन्न कार्यक्रम, मेला, मेला र स्थानीय चाडपर्वको अवलोकन र विश्लेषण गरिएको छ ।

कागजात विश्लेषण

देउडाका प्रकाशित र अप्रकाशित साहित्य, स्थानीय अभिलेख, गीत सङ्ग्रह, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिवेदनहरू अध्ययन गरिएको छ ।

सामग्री विश्लेषण विधि

सङ्कलित सामग्री विषयगत विश्लेषणद्वारा वर्गीकृत गरिएको छ । मुख्य विषयहरूमा ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सामाजिक प्रभाव, नैतिक/सांस्कृतिक सन्देश, संरक्षण चुनौतीहरू, र भविष्यको दिगोपन उपायहरू समावेश गरिएका छन् ।

विश्वसनीयता र नैतिकता

अनुसन्धानको विश्वसनीयता कायम गर्न स्रोतहरूको त्रिभुज प्रयोग गरिएको छ । सहभागीहरूको सहमति लिइएको थियो र गोपनीयता सुनिश्चित गरिएको छ ।

कोडिङ टेबल (Coding Table)

थिम (Theme)	कोडहरू (Codes)	स्रोतहरू (Sources)	संक्षिप्त विश्लेषण (Brief Analysis)
१. ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र उत्पत्ति	ऐतिहासिक जनश्रुति, धार्मिक जड, परम्परागत अभ्यास	साक्षात्कार, दस्तावेज विश्लेषण	देउडाको उत्पत्ति स्थानीय धार्मिक र सामाजिक परम्परासँग गाँसिएको छ । ग्रामीण जीवनशैलीको अभिन्न अंश रहिआएको छ ।
२. सामाजिक-सांस्कृतिक भूमिका	सामाजिक एकता, पर्वमा भूमिका, महिला सहभागिता	प्रत्यक्ष अवलोकन, साक्षात्कार	देउडा समाजमा सहकार्य, सामूहिकता, र अन्तर्क्रियाको माध्यम हो । मेलापर्वमा अनिवार्य सांस्कृतिक कार्यक्रमको रूपमा देखिन्छ ।
३. नैतिक-सांस्कृतिक सन्देशहरू	आदर्श जीवन, व्यवहारिक शिक्षा, स्त्री-पुरुष सम्बन्ध	गीत/नृत्य विश्लेषण, साक्षात्कार	देउडामा समाहित गीतहरूले सदाचार, पारिवारिक सम्बन्ध, र सामाजिक चेतना फैलाउने काम गर्छन् ।
४. संरक्षण चुनौतीहरू	आधुनिकता, युवाको चासोको अभाव, मौलिकता गुम्ने खतरा	साक्षात्कार, दस्तावेज विश्लेषण	प्रविधिको प्रभाव र नयाँ पुस्तामा चासो घट्दै गएको देउडा संकटमा परेको छ । संस्थागत संरक्षणको खाँचो देखिन्छ ।
५. स्थानान्तरणका उपायहरू	पाठ्यक्रम समावेश, डिजिटल अभिलेखन, प्रतियोगिता प्रवर्द्धन	साक्षात्कार, दस्तावेज विश्लेषण	विद्यालयमा समावेशीकरण, अभिलेखन, र सामुदायिक सहभागिताबाट भावी पुस्तामा स्थानान्तरण सम्भव छ ।

विमर्श र मूल्याङ्कन

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र उत्पत्ति

देउडा संस्कृतिको उत्पत्ति पुरानो किंवदन्ती, मेला र धार्मिक अनुष्ठानसँग जोडिएको छ । अन्तर्वार्तामा, एल्डरहरूले देउडालाई "पूर्वजहरूको संगीत" भनेर सम्बोधन गर्छन्, जसले देउडा संस्कृतिको उत्पत्तिलाई सहभागीहरूले धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक मेला-पर्वसँग जोडेर व्याख्या गरेका छन् । ७६ वर्षीय पुन्टे साउँदका अनुसार, "देउडा त हाम्रो पुर्खाको सङ्गीत हो ।" उनले माघे सङ्क्रान्ति, मन्दिर पूजा, र स्थानीय मेलाहरूमा देउडाको परम्परा पहिलेदेखि चलिआएको बताए । यो गीत मात्र नभई सांस्कृतिक आस्था र निरन्तरताको प्रतीकको रूपमा रहेको देखिन्छ । परम्पराको निरन्तरतालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

सामाजिक-सांस्कृतिक भूमिका

देउडा गीत नाच सुदूरपश्चिमको सामाजिक जीवनको नाडी हो । मेलाहरूमा सामूहिक रूपमा गाइने देउडाले सामाजिक सम्बन्धलाई मजबुत बनाउँछ । महिला सहभागिता दर बढ्दै गएको छ, जसले लैङ्गिक समावेशीताको सन्देश दिन्छ ।

देउडा गीत र नाच सुदूरपश्चिम नेपालको सामाजिक जीवनको अभिन्न अङ्ग हो । सहभागी माया बिष्टका अनुसार, "मेलापात होस् वा चाडबाड, देउडाले नै हामीलाई जोड्छ ।" उनका अनुसार पछिल्ला वर्षहरूमा महिलाको सहभागिता उल्लेखनीय रूपमा बढेको छ, जसले लैङ्गिक समावेशीताको संकेत गर्दछ । देउडा केवल मनोरञ्जनको माध्यम नभई सामाजिक सम्बन्ध र एकताको सशक्त साधन बनेको छ ।

नैतिक र सांस्कृतिक सन्देशहरू

देउडा गीतहरू मनोरञ्जनका लागि मात्र होइन जीवन शिक्षाको स्रोत पनि हुन् । उदाहरणका लागि, विवाहपूर्व सम्बन्ध, पारिवारिक सम्मान, वा धार्मिक विश्वास जस्ता विषयहरू गीतहरूमा व्यक्त गरिएका छन् ।

देउडा गीतहरूमा पारिवारिक इज्जत, धार्मिक विश्वास, विवाहपूर्व सम्बन्धजस्ता गम्भीर विषयहरू उठान गरिएको पाइन्छ । २२ वर्षीया विद्यार्थी रेजिना धामीले भनिन्, "कतिपय गीतहरूले प्रेम, विवाह, धर्म, र समाजका मूल्यहरू राम्ररी बुझाउँछन् ।" गीतमार्फत समाजमा जीवनशैली, नैतिकता र मूल्यवोधका सन्देशहरू प्रवाह हुने देखिन्छ ।

संरक्षण चुनौतीहरू

अन्तर्वार्ताका अनुसार युवा पुस्तामा देउडाप्रतिको आकर्षण घट्दै गएको छ । आधुनिक

संगीतको प्रभाव र सामाजिक सञ्जालको लोकप्रियताले मौलिक देउडाको स्थान लिन थालेको छ । यसबाहेक संस्थागत सहयोगको अभावलाई पनि चुनौतीका रूपमा हेरिएको छ ।

३२ वर्षीय शिक्षक गगन बोहराका अनुसार, "अबका केटाकेटी त टिकटक र न्यापमा रमाउँछन् । देउडा त अब गाउने जति बुढाबुढी मात्र बाँकी छन् ।" आधुनिक प्रविधि र पप सङ्गीतको प्रभाव, साथै सरकारी तथा संस्थागत सहयोगको कमीले देउडाको संरक्षण चुनौतीपूर्ण देखिएको छ । सहभागीहरूले परम्परागत सांस्कृतिक विधाहरूलाई पछाडि पार्ने प्रवृत्तिबाट चिन्ता व्यक्त गरेका छन् ।

भावी पुस्तामा स्थानान्तरणका उपायहरू

देउडालाई विद्यालय र कलेजको पाठ्यक्रममा समावेश गर्नुपर्ने शिक्षक तथा कार्यकर्ताले बताएका छन् । साथै डिजिटल मिडिया (युट्युब, अभिलेख) मार्फत संरक्षण गर्ने र सामुदायिक स्तरमा देउडा महोत्सव आयोजना गर्ने उपाय पनि सुझाएका छन् ।

सहभागी लक्ष्मी धामी (शिक्षक) ले भने अनुसार, "हामीले विद्यालयमा देउडा पढाउन सुरु गरेका छौं । युट्युबमार्फत पनि यसको अभिलेखन भइरहेको छ ।" विद्यालय तथा कलेजको पाठ्यक्रममा देउडाको समावेश, डिजिटल मिडिया उपयोग, र सामुदायिक महोत्सवजस्ता उपायहरू देउडाको संरक्षण र संवर्धनका लागि उपयुक्त देखिन्छन् ।

विभिन्न उमेर समूह तथा पेसाका व्यक्तिहरूका भनाइबाट स्पष्ट हुन्छ कि देउडा गीत केवल सांगीतिक परम्परा होइन, सामाजिक सम्बन्ध, सांस्कृतिक पहिचान र सामूहिक स्मृतिको जीवन्त अभिव्यक्ति हो । यसको संरक्षणका लागि शिक्षा, समुदाय र प्रविधिको समुचित प्रयोग अत्यावश्यक छ ।

छलफल

सुदूरपश्चिम नेपालको मौलिक सांस्कृतिक सम्पदा देउडा गीत मनोरञ्जनको माध्यम मात्र होइन, यो समाजको सामूहिक स्मृति, चेतना र प्रतिरोधको अभिव्यक्ति पनि हो । यस अनुसन्धानमा प्रस्तुत गरिएका सम्बन्धित अध्ययनहरूको विषयगत विश्लेषण र तुलनात्मक समीक्षाको माध्यमबाट विभिन्न सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय र राजनीतिक आयामहरू उजागर भएका छन् ।

देउडा संस्कृतिको उत्पत्ति धार्मिक संस्कार, मेला र किंवदन्तीसँग गहिरो सम्बन्ध रहेको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त तथ्यले देखाएको छ । यो Air's (२०२२) रस सिद्धान्तको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएका गीतहरूमा पाइने गहिरो भावनात्मक तहहरूसँग मेल खान्छ, जसले शृङ्गार, करुणा, रौद्र, आदि जस्ता रसहरूलाई जगाउँछ । देउडा 'पूर्वजहरूको संगीत' हो भन्ने अवधारणा यसको सांस्कृतिक गहिराइ र निरन्तरताको प्रमाण हो ।

देउडा गीतहरू सामूहिकता, सहअस्तित्व र सामाजिक एकताको प्रतीकका रूपमा देखापरेका

छन् । मेला, मेला र चाडपर्वमा सामूहिक देउडा नाचगानले सामाजिक सम्बन्ध सुमधुर बनाउन भूमिका खेलेको छ । महिला सहभागितामा भएको उल्लेखनीय बृद्धिले लैङ्गिक समावेशीताको सूचक हो, जुन हावे (२०२३) द्वारा प्रस्तुत "सबल्टर्न भ्वाइस" को विचारसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ । त्यसैगरी देउडामा प्रस्तुत भएका नैतिक र सांस्कृतिक सन्देश-पारिवारिक सम्मान, विवाहपछिको जिम्मेवारी, धार्मिक आस्था आदिले लोकजीवनका आदर्श र मूल्यलाई समेटेको देखिन्छ ।

शाहले प्रस्तुत गरेको अध्ययन (२०२३) अनुसार देउडा गीतहरू ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी जीवनशैलीमा परिवर्तन भइरहेका छन् । सुदूरपश्चिमबाट आएका नेपालीहरूले देउडा गीतलाई राष्ट्रिय पहिचान निर्माणको औजारका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन् । Stirr (२०१२) द्वारा गरिएको अनुसन्धानले यस प्रवृत्तिलाई पुष्टि गर्दछ, जहाँ कलाकारहरूले देउडालाई क्षेत्रीय पहिचानबाट राष्ट्रिय स्तरमा लैजाने प्रयासहरू उल्लेखनीय छन् । यसले देउडालाई राष्ट्रवादको आवाजको रूपमा पुनः परिभाषित गरेको देखिन्छ ।

जि.सी. र जोशी (२०२४) को अध्ययन अनुसार देउडा गीतले मानिस र प्रकृतिबिचको सम्बन्ध, वातावरणीय दायित्व र जैविक विविधताको संरक्षण जस्ता पक्षलाई समेटेको छ । देउडालाई सांस्कृतिक सम्पदाका रूपमा मात्र नभई वातावरणीय चेतना फैलाउने सामाजिक औजारका रूपमा स्थापित गर्ने यस अनुसन्धानमा यस्ता सन्देशहरू पनि स्पष्ट रूपमा देखिएका छन् ।

समसामयिक चुनौतिहरूको विश्लेषण गर्दा युवा पुस्तामा देउडाप्रतिको चासो घट्दै गएको, डिजिटल संस्कृति र आधुनिक सङ्गीतले प्रभाव पारिरहेको देखिन्छ । हवाइ (२०२३) को निष्कर्ष अनुसार संस्थागत संरक्षणको अभावका कारण आधारभूत संकट उत्पन्न भएको हो । यस सन्दर्भमा, सामुदायिक उत्सवहरू, डिजिटल सङ्ग्रह र स्कुल-कलेज पाठ्यक्रममा समावेश गर्न दीर्घकालीन उपायहरूको रूपमा अन्तर्वार्ताकर्ताहरूले सुझाव दिए ।

निष्कर्ष

यस अनुसन्धानले देउडा गीतलाई साङ्गीतिक अभ्यासका रूपमा मात्र नभई समाज, संस्कृति, राजनीति, वातावरण र पहिचानसँग गहिरो सम्बन्ध राख्ने समग्र सांस्कृतिक प्रणालीको रूपमा विश्लेषण गरेको छ । अन्तर्वार्ता, प्रत्यक्ष अवलोकन र अन्य गुणात्मक विधिहरूको प्रयोगबाट सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कले देउडा गीतहरू सुदूरपश्चिममा सामाजिक समावेशीकरण, लैङ्गिक सचेतना, भावनात्मक अभिव्यक्ति र सामूहिक पहिचान निर्माणको महत्त्वपूर्ण माध्यम भएको देखाउँछ । विभिन्न अध्ययनहरूको तुलनात्मक समीक्षाले देखाउँछ कि देउडा संस्कृतिले समयसँगै परिवर्तन र रूपान्तरणको यात्रा गरेको छ—ग्रामीण मौलिकतादेखि शहरी जनवाद, मौन विरोधदेखि राष्ट्रवादी चेतना र वातावरणीय जागरणसम्म । देउडा सुदूरपश्चिमको सांस्कृतिक आधारस्तम्भ हो जसले एकता, समावेशीकरण र चेतना फैलाउँछ । यसको संरक्षण शिक्षा, प्रविधि र सामुदायिक प्रयासबाट सम्भव

छ । तथापि, संरक्षणमा धेरै चुनौतीहरू छन् - युवाहरूमाभ घट्दो चासो, डिजिटल माध्यमबाट पुराना रूपहरू विस्थापन, र संस्थागत समर्थनको अभाव । तर, विद्यालयको पाठ्यक्रम, सामुदायिक चाडपर्व, डिजिटल अभिलेखीकरण जस्ता उपायहरू स्थानान्तरण र संरक्षणका लागि उपयुक्त भेटिएका छन् ।

सीमितता

अध्ययन मुख्यतः सुदूरपश्चिम केन्द्रित छ; राष्ट्रव्यापी तुलना आवश्यक छ । नमुना सानो छ ।

लागु (Implications)

सांस्कृतिक संरक्षण : देउडा गीत र नृत्य सुदूरपश्चिमको सांस्कृतिक पहिचानको आधारस्तम्भ हुन् । यसको संरक्षणले क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरमा सांस्कृतिक विविधताको प्रवर्द्धन गर्नेछ । स्थानिय समुदाय, सरकार, र गैरसरकारी संस्थाहरूले देउडा महोत्सव र डिजिटल अभिलेखीकरणलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ ।

शैक्षिक समावेशीकरण : देउडालाई विद्यालय र कलेजको पाठ्यक्रममा समावेश गर्नाले युवा पुस्तामा सांस्कृतिक चेतना र गर्वको भावना जागृत गर्न सकिन्छ । यसले सांस्कृतिक निरन्तरता सुनिश्चित गर्नेछ ।

लैङ्गिक र सामाजिक समावेशीकरण : देउडामा महिलाको बढ्दो सहभागिताले लैङ्गिक समानता र सामाजिक एकताको सन्देश प्रवाह गरेको छ । यसलाई थप प्रोत्साहन गर्न सामुदायिक स्तरमा जागरूकता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

वातावरणीय र सामाजिक चेतना : देउडा गीतहरूले वातावरणीय संरक्षण र सामाजिक मूल्यहरूलाई समेट्ने भएकाले यिनलाई सामाजिक जागरणको औजारका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय पहिचान : देउडाको सहरीकरण र राष्ट्रिय स्तरमा विस्तारले नेपाली पहिचान निर्माणमा योगदान पुऱ्याएको छ । यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा प्रवर्द्धन गर्नाले सांस्कृतिक कूटनीतिलाई बलियो बनाउन सकिन्छ ।

भावी अनुसन्धानका लागि सिफारिस

तुलनात्मक अध्ययन : देउडा र नेपालका अन्य क्षेत्रीय लोकसंस्कृतिहरू (जस्तै, तामाङ सेलो, मिथिला लोकगीत) बिच तुलनात्मक अध्ययनले सांस्कृतिक समानता र विशिष्टताहरूलाई उजागर गर्न सक्छ ।

डिजिटल प्रभावको विश्लेषण : आधुनिक डिजिटल मिडिया र सामाजिक सञ्जालले देउडा संस्कृतिको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा कस्तो प्रभाव पारिरहेको छ भन्ने विषयमा गहन अनुसन्धान आवश्यक छ ।

युवा सहभागिताको अध्ययन : युवा पुस्ताको देउडाप्रतिको घट्दो चासोका कारणहरू र उनीहरूलाई संलग्न गराउन सकिने रणनीतिहरूको गहिरो अध्ययन गर्नुपर्छ ।

आर्थिक आयाम : देउडा संस्कृतिलाई पर्यटन र सांस्कृतिक उद्योगसँग जोडेर आर्थिक सम्भावनाहरूको अनुसन्धान गर्नाले यसको दीर्घकालीन संरक्षणमा सहयोग पुग्न सक्छ ।

वातावरणीय सन्देशहरूको अन्वेषण : देउडा गीतहरूमा समेटिएका वातावरणीय सन्देशहरूको गहिरो विश्लेषण र तिनलाई जलवायु परिवर्तन जागरूकताको औजारका रूपमा प्रयोग गर्ने सम्भावनाहरूको अध्ययन गर्नुपर्छ ।

संस्थागत भूमिका : सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूले देउडा संरक्षणमा कस्तो भूमिका खेल्न सक्छन् भन्ने विषयमा नीतिगत अनुसन्धान आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सूची

- बिष्ट, डि.बि (सन् २००८) । *नेपाली जनता*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- कार्की, ए, र अधिकारी, आर (सन् २०१५), *लोक संस्कृति र साहित्य*, काठमाडौं : साभा प्रकाशन शर्मा, एम. (२०१७) । "देउडा संस्कृति र यसको सामाजिक महत्त्व" नेपाल लोकगीत समीक्षा, १२(१), ४५-५८ ।
- थापा, आर (सन् २०२०) । "पश्चिम नेपालमा आदिवासी लोक परम्पराको संरक्षणका चुनौतीहरू", *नेपाली संस्कृतिको जर्नल*, ५(२), २३-३४ ।
- श्रेष्ठ, एस, र सिंह, एन (सन् २०१९) । *भूमण्डलीकरणको अनुहारमा अमूर्त सम्पदाको संरक्षण: पश्चिमी नेपाल को मामला*, काठमाडौं : सम्पदा अध्ययन केन्द्र ।
- पौडेल, के. (सन् २०२१) । "पुनरुत्थान देउडा: सांस्कृतिक संरक्षणका लागि रणनीतिहरू," *संस्कृति र समाज जर्नल*, ३(१), ६०-७२ ।
- एयर, एन. बि. (सन् २०२३) । देउडा: सबल्टर्नको मौखिक कला, *सुदूर पश्चिमी समीक्षा*, १(१), १६०-१७२ । <https://doi.org/10.3126/fwr.v1i1.58333>
- - - (सन् २०२२) । देउडामा रस: पश्चिमी नेपालका मानिसहरूको भावनात्मक अभिव्यक्ति, *दुर्गालक्ष्मीको जर्नल*, १(१) 40-62 . <https://doi.org/10.3126/jdl.v1i1.57101>
- शाह, डि. बि. (सन् २०२३) । देउडा गीतको रूपान्तरण: लोक संस्कृतिबाट लोकप्रिय, अगाडि, ५(१), २७-३२ । <https://doi.org/10.3126/depan.v5i1.74042>
- जि. सी., एस र जाशी, बि. प्रकृतिका टिप्पणीहरू: नेपालको देउडा गीतहरूमा वातावरणीय वकालतको विश्लेषण, *रूपकथा जर्नल*, १६(१) । <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v16n1.09>
- अन्ना स्टिरर (सन् २०१२): नेपालमा राष्ट्रवादको आवाज परिवर्तन: देउडा गीत र सुदूर पश्चिमी क्षेत्र, दक्षिण एसियाई लोकप्रिय संस्कृति, DOI: 10.1080/14746689.2012.706023